

Н. В. САПАК

канд. мистецтвознавства, доцент,
голова правління караїмського
історико-культурологічного товариства «Мурат»,
м. Миколаїв

КАРАЇМИ НА КАРТІ І В ІСТОРІЇ МИКОЛАЄВА

*Нас, караимов, осталось немного –
Порядка двух тысяч, и больше не счесть.
Не каждый и знает, что караимы
В Крыму спокон века и были и есть.
Кто были их предки и где обитали?
Считают – кочевники тюркских племен.
Хазары, чувашы и печенеги,
И даже алтайцы далёких времён.
Близ крымского города Бахчисарая
Есть древняя крепость караев – крымчан.
От наших историков мы уже знаем,
Когда появились в Крыму они там.
Не только в Крыму проживали караи.
Они в Украине во всех областях...*

Е. Бабаджан «О караимах (караях)»

У багатонаціональній Україні збереженню національної мови, традицій, культури народів приділяється значна увага. Це, перш за все, стосується численних народів, що мешкають тут споконвіку. Їх етнічна самобутність підтримується завдяки існуванню національних держав, з яких колись вийшли їх предки. Караїми багато віків зберігають свою ідентичність, не маючи державної території. У Хазарському каганаті, Кримському ханстві, Польсько-Литовському кня-

зівстві, царській Росії, в СРСР малочислене караїмське населення протягом багатьох століть зберігало свою самобутність завдяки вродженому почуттю родини, поваги й любові до своєї історії і традицій. А місцем історичного проживання, і, відповідно, батьківщиною є Кримський півострів.

Після приєднання Криму до Росії почалося розселення караїмів, перш за все, в міста України. У Миколаєві перші згадки про караїмів належать до початку XIX ст. У Державному архіві Миколаївської області (ДАМО) збереглася таблиця кількісного складу населення Миколаєва за 1830 р. У графі «караїми» стоїть цифра 3 (купці 3 гільдії). Треба враховувати, що в переліку позначався чоловічий склад населення. Можна припустити, що на цей час представники народу становили незначний процент і в кількісному складі їх було декілька десятків. 1847 року було відкрито кенасу (храм) на перетині Католицької і Рождественської вулиць. На цей час караїмське населення збільшилось і становило до 1% від загального числа мешканців, воно займало досить помітне місце в громаді міста, беручи активну участь в її житті.

На підставі документів, що зберігаються в ДАМО, періодиці, зокрема, Адрес-календарям, матеріалам газет можна скласти уявлення про професійну й громадську діяльність караїмів, їх соціальний і матеріальний стан.

У хронології історичних подій Миколаєва, що наведена у виданні «Николаев 220 лет. Очерки истории жизни города и горожан», що вийшла за авторства С. Гаврилова і Ю. Любарова (2009) зазначається, що в 1861 році почалася роздача «казенних домов и мест» особам Морського відомства, а також магометанському, караїмському і єврейському товариствам.

Миколаїв. Соборна вулиця

Соборна вулиця. Магазин М. Чевке

Як жителі міста, караїми, маючи рівні права зі слов'янським населенням, розселилися за встановленим принципом, згідно з соціальним станом та родом діяльності. Багато з них мали власні будинки. Так, в Адрес-календарі за 1915 рік серед домовласників наведено багато прізвищ караїмів. Тут родини Ага, Бабаджан, Казас, Кефелі, Коген, Кокізових, Кумиш, Оксюз, Пампулових, Пембек, Рофе, Сакізчи, Секазан, Ходжаш, Чевке, Шиш, Емізік. Із джерел також можна зробити висновок про райони міста, де мешкали караїми. У районі вулиць Воєнних, Слобідських, Столярній, Конопній мешкали ті, що займалися ремеслом. Приватні будинки на Рождественській, В. Морській, Глазенапівській, Потьомкінській, Таврійській, Нікольській, Спаській, Херсонській мали представники торгівлі, інженери, військові, лікарі, вчителі, газзани (священники). Особливо треба відзначити вулицю Рождественську. Заможні купці С. Оксюз, А. Коген-Сулюк, С. Казас, Б. Ага, С. Ага, С. Бабаджан, Б. Шишман придбали тут будівлі для житла та магазинів, що розташовувалися неподалік від кенаси.

Встановити соціальний статус караїмів можна з метричних документів, які надсилались Таврійським одеським караїмським духовним управлінням до міст, підпорядкованих йому і необхідних для призиву юнаків в армію. У графі про батьків народжених хлопчаків позначався їх соціальний стан. Купцями були С. М. Казас, Я. Ю. Казас, М. Д. Кокізов, І. Д. Кокізов, А. Ісакович, В. Д. Сакізчи, І. Танатар, І. Коген, А. Коген-Оглу, А. Сулюк, Ш. Оксюз, М. Чевке. Потомственими почесними громадянами були С. І. Кефелі, І. А. Бобович, І. А. Бабаджан.

До стану міщан (службовці, лікарі, вчителі) належали С. Сакізчи, Ш. І. Коген-Пембек, І. М. Кушлю, газзан Я. Кальфа, А. Я. Сарібан.

Николаевъ. — Nikolajew.
Соборная улица. — Cathedral-Strasse.

Соборная вулиця. Магазин тютюну О. Шишмана

У періодиці, архівних справах є короткі відомості про представників народу, які обіймали громадські посади. Зокрема, протягом багатьох років купець І. А. Ага (Глазенапівська, 18) обіймав посаду гласного міської думи, був у складі її фінансової комісії, у складі каналізаційної комісії та комісії з розбудови критих ринків. У «Николаевской газете» від 5 січня 1917 р. він згаданий у зв'язку з обговоренням кандидатури на пост міського голови. Головний прибуток родини складала торгівля. Родина Ага мала на центральній вулиці Соборній великий магазин. Гласними міської думи у 1901–1905 рр. були С. А. Агін, І. Г. Феруз, в інші роки – Е. І. Ходжаш і С. М. Казас.

У багатьох документах початку ХХ ст. згадується прізвище І. В. Бабаджан. Так, в державному архіві зберігається справа 1906 року про обговорення його кандидатури на пост секретаря Миколаївської міської думи. Йому було трохи більше тридцяти років, коли його було висунуто на відповідальний пост. І незважаючи на те, що його кандидатура не пройшла, він залишався у складі багатьох комісій, був уповноваженим міського управління у справах освіти, членом правління міського ломбарду, товариства допомоги дітям робітників, які потребують допомоги, членом Миколаївського відділення правління Всеросійської ліги боротьби з туберкульозом, скарбником Товариства допомоги караїмським дівчатам. Головний матеріальний прибуток був пов'язаний з торгівлею вином, він був збирачем при казенних лавках. Як відомо, виробництвом і торгівлею вином у царській Росії займалися багато караїмських сімей.

Торгівля була значною справою для караїмів і, зокрема, в Миколаєві. У «Николаевской газете» за 8 січня 1917 року наведено дані про продаж цукру-рафінаду А. Пампуловим, А. Когеном, В. Емізік за вказаними адресами. У номері за

12 січня цього ж року висловлюється подяка О. С. Шишману за тютюн, який було надіслано саперам. Власник магазину тютюну виступав тут як благодійник. Торгівля тютюном була справою караїмів. Недаремно їх називали «тютюновими королями Росії».

Відомим у місті був миловарний завод Е. І. Ходжаша і Пампулових. Ельяким і Марк Пампулови заснували найбільший у місті миловарний завод, що виробляв високоякісну продукцію. Е. Пампулов також займався поставкою вівса для міських і пожарних кінних обозів. У документах ДАМО наведено цікавий факт, що стався 20 листопада 1902 року під час торгів на поставку вівса. Коли Е. Пампулов встановив максимально низьку ціну за пуд вівса, то інші представники, які брали участь у торгах, відмовилися від подальшого зниження ціни. Е. Пампулов брав активну участь у діяльності караїмського товариства, був старостою кенаси. У Миколаєві минули дитячі і юнацькі роки найбільш відомого представника цієї династії Самуїла Мойсейовича Пампулова, який був караїмським гаханом і міським головою Євпаторії.

Помітний слід залишили караїмами в науці, освіті, культурі міста. Вчений астроном Марк Давидович Кокізов (1820–1864) переїхав до Миколаєва з Євпаторії. Він також займався торгівлею, був власником приватного підприємства. Але головною його справою були астрономічні дослідження й літературна діяльність. У своєму будинку він облаштував невеличку обсерваторію і займався астрономічними спостереженнями. Він співпрацював з Миколаївською обсерваторією, яка використовувала інформацію вченого й дозволяла йому проводити спостереження через більш досконалі телескопи. Кокізов був автором праць на давній біблейській мові, статей і віршів.

Миколаїв. Рождественська вулиця

Рождественська вулиця.
Будинки караїмів (сучасний вигляд)

Вчений, педагог Йосип Мойсейович Сапак (1815–1885) працював у Миколаєві вчителем, був фахівцем у галузі філософсько-богословських наук. Був глибоко освіченим у практичній астрономії, укладанні календарів. Він – автор наукових праць, віршів. Два дослідження вченого вийшли друком в одеському видавництві, це «Іггерет га-Тешувот» («Короткі пояснення про логіку», 1869) і «Гереш Єрахім» («Керівництво для складання караїмського календаря», 1871).

Після революційних подій 1917–1918 рр. караїмське населення міста не було осторонь його життя. В алфавітному показнику за 1924–1929 рр. наведено прізвища миколаївців – дітей й онуків тих, хто стояв біля витоків розбудови нашого міста. Тут вже відомі династії Бабаджан, Коген, Коген-Пембек, Коген-Огли, Кумиш, Ксир, Максимаджи, Сапак, Султанських, Чинак, Шишман, Екменчи, Емізік, Ерінчак.

Миколаїв – місто суднобудівників. Тут, на головних суднобудівних заводах, виросло не одне покоління караїмів. В історію суднобудування зробили вагомий внесок представники династії Бабаджан. У I половині XIX століття початок поклав Олександр Саулович Бабаджан (1907–1975), який працював на заводі ім. 61 Комунара, був з ним в евакуації у роки війни, працював на його відновленні після повернення, був начальником ділянки слюсарно-монтажного цеху, безпосередньо брав участь у будівництві й здачі військових замовлень. Продовжили діяльність батька син Віктор, який пройшов шлях від помічника майстра до старшого будівельника, а також дружина й сестра голови сімейства. На Чорноморському суднобудівному заводі працювала інженер-хімік О. І. Бабаджан. Понад тридцять років вона була начальником спектральної лабораторії. Представник династії Т. І. Бабаджан займала керівні пости на підприємствах легкої промисловості.

Все своє трудове життя віддав суднобудівній промисловості М. І. Сіказан. Після закінчення Миколаївського кораблебудівного інституту він працював на заводі «Океан» майстром цеху, старшим технологом, начальником бюро технічного відділу, головним конструктором заводу, вніс багато раціоналізаторських пропозицій. Був удостоєний медалей ВДНГ за науково-технічну діяльність.

На заводі «Океан» минуло трудове життя В. В. Костенка (Ерінчак): від майстра до заступника начальника цеха.

З найбільшим південно-турбінним заводом «Зоря» пов'язана трудова діяльність родини Султанських. Батько сімейства О. С. Султанський у минулому – кадровий військовий, після відставки прийшов працювати на підприємство, де вже працював його старший син Юрій, інженер-суднобудівник, який пройшов шлях від інженера до директора. Молодший син присвятив своє життя військовій справі.

Багато представників народу присвятили своє життя будівельній справі. У Миколаєві знають інженера-будівельника Віктора Йосиповича Сапака (1907–1980), який керував житловим будівництвом на заводі ім. 61 Комунара. Протягом 1950–60-х рр. під його керівництвом побудовано житлові масиви в районі залізничного вокзалу, Темводу, вулиць 8 Марта, Чернігівській, Адміральській, проспекту Центрального, виріс мікрорайон «Сухий фонтан». Він неодноразово нагороджувався та був удостоєний звання відмінника будівельної промисловості. У будівництві працювала і його дружина С. І. Башті.

У створенні сучасного вигляду міста є заслуга В. С. Коген-Пембека. Він працював інженером-геодезистом, головним інженером і начальником відділу в управлінні головного архітектора міста.

Представники караїмського товариства «Мурат»

Караїми багато працювали і працюють у сфері медицини. У Миколаєві добре знають династію лікарів Кефелі, які ведуть родовід від Якова Кефелі – доктора медицини, героя Порт-Артуру. Його племінниця С. О. Кефелі (Белікова), її донька й син також працювали й працюють на цій ниві. Донедавна добре були відомі лікарі-стоматологи І. І. Бабаджан, Ю. М. Сапак.

Народній освіті присвятили своє життя відмінник народної освіти Т. С. Зборовська (Султанська), А. К. Ковальська (Емізік). Багато років працювала й працює у сфері культури й освіти кандидат мистецтвознавства, доцент Н. В. Сапак.

Сьогодні в різних сферах промисловості, медицини, освіти й культури працюють правнуки й праправнуки тих караїмів, які у XIX ст. розбудувували місто, а в XX – віднов-

Караїми Миколаєва на щорічних фестивалях «Дружба»

лювали його в післявоєнні часи, сприяли його розквіту. На творчій ниві працює представник династії Сапак – заслужений працівник культури України В. А. Максимчук, у недавньому минулому військовий представник династії Савускан-Кефелі А. Г. Олійников очолює Асоціацію спеціалістів з нерухомості та Обласну громадську організацію «Кадетський корпус»; представники династії Султанських присвятили себе юриспруденції і медицині, нащадки династії Бабаджан працюють у сфері промисловості, освіти.

Про кожен династії караїмів, про яку йшла мова, можна написати окрему статтю і, навіть, книжку.

Учасники I науково-практичної конференції
«Караїми. Історія і культура» (листопад 2019 р.)

Миколаївські караїми двадцять років об'єднані в громадське товариство «Мурат», беруть участь у заходах Ради національних товариств Миколаївської області, підтримують зв'язки з караїмами України і за кордоном, досліджують історію своїх предків і популяризують національні традиції свого народу.

Список використаних джерел

1. Адрес-календарь Николаевского градоначальства на 1915 год. Издание Канцелярии Николаевского градоначальника. Николаев, 1914.
2. Гаврилов С., Любаров Ю. Николаев – 220 лет: очерки истории жизни города и горожан / редкол.: В. А. Юрлов [и др.]. Николаев: Любаров Е. И., 2009. 207 с.: цв. ил.
3. Караимы. Материалы к серии «Народы и культуры». Выпуск XIV. Книга 2. Караимский биографический словарь (от конца VIII в. до 1969 г.) / сост. Б. С. Ельяшевич. М., 1993.
4. «Николаевская газета». 1917. 8 января.
5. Сапак Н. Карамы Николаева. Николаев, 2011.
6. ДАМО. Ф. 229. Оп. 1, 4.
7. ДАМО. Ф. 252. Оп. 1.